

काठमाण्डौ, जि. प्र. का. द. न. ८४।०५४।५५

नेपाली लोकबाजा सङ्ग्रहालयको द्वैमासिक प्रकाशन

प्रधान सम्पादक

रामप्रसाद कँडेल

सम्पादक

नन्दा शर्मा

सल्लाहकार

कुवेर व. राउत क्षेत्री

मधुसूदन गिरी

चक्रपाणि शर्मा

चक्र खड्का

प्रेमदेव गिरी

आवरण/कम्प्युटर सेटिङ

विजय परियार

कार्यालय

नेपाली लोकबाजा सङ्ग्रहालय, महादेव वहाल त्रिपुरश्वर,
काठमाण्डौ

पो. ब. न. ४८२९

Email: lokbaja@gmail.com

Web. www.nepalmusicmuseum.org

Music Museum of Nepal

In 1997, Music Museum of Nepal was founded as the Nepali Folk Musical Instrument Museum (NFMIM), a government registered charity, by Ram Prasad Kadel. It was established with a view to collecting, conserving and promoting Nepal's declining folk musical culture. By 2002 the museum's instrument collection had become the largest and most comprehensive in Nepal so a decision was taken to open to the public. Finally, in 2007 NFMIM, by then holding more than 260 types of instrument, was re-housed in larger and more suitable premises at Tripureswor Mahadev Temple and renamed **Music Museum of Nepal**. Over the years the museum has continued to expand and has broadened its scope to include the rediscovery, conservation and promotion of the entire spectrum of the traditional folk musical heritage of Nepal.

Nepal has more than 100 different ethnic groups and casts, each with their own musical cultural traditions to mark every occasion and rite of passage from birth to death and beyond. Nepali people arrange multifarious musical ceremonies according to their own caste's customs and rituals; Gaine, Damai & Badi people are ancestrally professional musicians. Our research has identified more than 605 distinct folk musical instruments in this small, but culturally rich, nation. We believe that Nepal's folk music culture belongs to all our peoples from the high Himalaya to the plains of the Teraai Region; we wish all to appreciate the richness and vulnerability of their heritage and to share it with the rest of the world. We maintain that authentic Nepali music runs through the veins of all proud Nepalese citizens.

Because modern western music often overshadows indigenous music, we believe there is an urgent need to inform and involve younger people in all aspects of Nepali folk music; hence the theme of this Folk Music Film Festival '*Music for life, music for survival*'.

मास्टर मित्रसेन थापाको कृतित्व

३.१ मास्टर मित्रसेन थापाको सिर्जनात्मक कार्य

मास्टर मित्रसेन थापाले आफ्नो एकाउत्र वर्षे जीवनावधिमा २० पर्ष (सन् १९२६-४६) सिर्जनात्मक कार्यमा जुटेका थिए । यसमा पनि सुरुका ५ वर्ष (सन् १९३१ सम्म) चाहिं उनको सेवा भारतीय भाषा-साहित्यमा व्यास रहेको देखिन्छ । उनी सन् १९३२ देखि मृत्युसम्म नै नेपाली भाषा, साहित्य र संस्कृतिको सेवामा मरिमेटेका हुन् । यस अवधिको सिर्जनात्मक कार्यलाई यसरी हेर्न सकिन्छ:-

३.१.१ पद्य विधा

मास्टर मित्रसेन थापाले पद्य विधाबाट नेपाली साहित्यमा प्रवेश गरेका हुन् । सन् १९३४ मा 'बराल को आँसु' को पहिलो भाग पाँच पङ्क्तिको भजन प्रकाशित गरी नेपाली साहित्यमा प्रवेश गरेको मित्रसेनले पद्य विधाका ११ वटा काव्यकृति सिर्जना गरेको पाइन्छ । उनका पद्य विधाभित्र कविता, गीत, गजल र भजन छन् ।

३.१.१.१ कविता

मास्टर मित्रसेनले सन् १९३२ देखि जीवनपर्यन्त (सन् १९४६) सम्ममा जम्मा ११ वटा काव्यात्मक कृति रचेका छन् । यिनका काव्यहरुलाई खण्डकाव्यको कोटिमा राखिएको छ । उनका काव्यहरु यस प्रकार छन् :

नाम		विधा
प्रकाशन काल (सन्मा)		
१.आदि पर्व १९३५	-	काव्य-
२.उद्योग पर्व १९४० (क)	-	काव्य-
३.भक्त प्रह्लाद १९४० (ख)	-	काव्य
४.भीष्म पर्व १९४० (ग)	-	काव्य
५.विराट पर्व १९४० (घ)	-	काव्य
६.वीर अभिमन्यू १९४० (ङ)	-	काव्य
७.चन्द्रहास १९४४(ग)	-	काव्य
८.तीन कुरा १९४४ (घ)	-	काव्य
९.तीर्थयात्रा १९४४(ङ)	-	काव्य
१०.सत्यनारयण व्रतकथा- १९४४ (ज)		काव्य

१९४४ (ट)

उनले महाभारतलाई उपजीव्य ग्रन्थका रुपमा लिई यी काव्यहरु सिर्जना गरेका हुन् । तत्कालीन नेपाली समाजमा जाँड, रक्सी, जुवा र तासको व्यापक प्रचलन भएको मनन गर्दै त्यस विकृतिमूलक कार्यबाट समाजलाई उकास्न चाहेर । मित्रसेनले सुधारवादी दृष्टि राखी काव्यहरु सिर्जना गरेको देखिन्छ । यी काव्यहरुको सन्देश पक्ष महत्वपूर्ण छन् (हेर्नुः शर्मा, २०५४:३५) । सरल सरस भाषाका लेखिएका यी काव्यहरुको ऐतिहासिक मूल्य छ ।

३.१.१.२ गीत

मास्टर मित्रसेन थापाको सिर्जनात्मक कार्यको मुख्य क्षेत्र गीतिक्षेत्र रहेको छ । सन् १९३२ देखि जीवनपर्यन्त नै उनले आफूलाई गीतिक्षेत्रमा समर्पण गरेको पाइन्छ । उनका जम्मा ९७ वटा गीत रहेको सूचना छ (मगर, २०००:२६) । यहाँ उनका हाल उपलब्ध ६३ वटा गीत र कविताहरुको सैद्धान्तिक आधारमा पछिल्ला अध्यायहरुमा विश्लेषण गरिएको छ । यिनका ६३ वटा गीतमध्ये २३ वटाको रेकर्ड फेला परेको छ । उनका रेकर्ड भएका गीत जम्मा ३०-३२ वटा थिए भन्ने अड्कल छ ।

नेपाली कविता परम्परामा मास्टर मित्रसेन माध्यमिककालीन प्रवृत्ति अपनाउने आधुनिक कालको पूर्वार्धमा देखा परेका कवि हुन् गायन-वाचन कार्यमा पाठ हुने गरेको जानकारी पाइन्छ ।

(मास्टर मित्रसेनकै छोरा दिग्विजयसेनद्वारा प्राप्त जानकारी) ।

३.१.२ गद्य विधा

मास्टर मित्रसेनको क्षेत्र पद्य विधाको साथै गद्य विधा पनि हो । यिनका नाटकहरूको महत्व हिन्दुस्तानी र नेपाली समाजमा निकै छ । यिनले गद्य विधामा नाटक, निबन्ध, कथा लेखेका छन् । उनले अनुवाद कार्य पनि गरेका छन् । यिनका गद्य विधाहरूले समाजको संस्कार र जाति सुधारको उद्देश्य राखेको छ (शर्मा, २०५४:६१) । यिनका गद्य विधाको सामान्य परिचय यसप्रकार छ ।

३.१.२.१ नाटक

मास्टर मित्रसेनका गीतको साथै नाट्यक्षेत्र समुन्नत रहेको छ । उनले 'हिमालयन थियेट्रिकल कम्पनी' (सन् १९२६ देखि १९२८ सम्म) गठन गरी हिन्दी र उर्दू भाषामा नाटक मञ्चन गरिहिँडेका हुन् । यिनका मञ्चित नाटक यसप्रकार छन्:

१. 'विल्वा मंगल'	२. 'नूर की पुतली'	३. 'चिन्तामणि'
४. 'मसिर की सूर',	५. 'दर्दे जिगर',	६. 'बादशाह टावर'
७. 'सन्त सुखवाई',	८. 'परिवर्तन',	९. 'यहुदी की बेटी',
१०. 'श्रवणकुमार',	११. 'सत्यवान-सावित्री',	१२. 'द्रौपदी चीरहरण',

१३) 'राजा हरिश्चन्द्र', १४) 'कृष्ण सुदामा'

सन् १९३२ देखि मात्र मित्रसेनले पूर्ण रूपले नेपालीपन अँगालेर केवल नेपाली गीत लेख्ने, गाउने अनि मञ्चन र रेकर्ड गराउने कार्यमा समर्पित भएका हुन् (पथिक, सन् १९९४:६५) । यिनका ५ वटा नेपाली नाटक डिस्क रेकर्डमा छन् । ती डिस्क रेकर्ड भएका नाटकहरु हुन्-

१) 'बालभक्त ध्रुव' (५भागमा), २) 'द्रौपदी चीर
हरण' (५भागमा),

३) 'श्री स्वस्थानी व्रतकथा' (१०भागमा), ४) 'कृष्ण सुदामा' (८भागमा),

५) सत्यवान-सावित्री

उनका पाण्डुलिपिका रूपमा रहेको एक मात्र-नाटक 'कृष्णजन्म' हिमाचल प्रदेश भागसूको 'मित्रसेन साहित्य सङ्गीत सभा' हिमाचल प्रदेश भागसुबाट सन् १९९९ मा प्रकाशित भएको छ ।

मास्टर मित्रसेन थापा पहिलो रेडियो नाटक निर्माता (उत्पादक) हुन् । यिनले सन् १९३६ मा तयार गरेको रेडियो नाटक 'बालभक्त ध्रुव' हो जसको डिस्क रेकर्ड नं. एच-५०६८-५०६९-५०७० हो । यस रेडियो नाटकको विज्ञापन 'गोर्खा सेवक' मा 'स्टार अफ इण्डिया रेकर्ड एण्ड मशिन कम्पनी' (बुलानाला, बनारस सी. टी., यू. पी.) ले गरेको छ । मित्रसेनको यो नाटक रेडियो कोसेढुङ्गा भएको छ । मूलतः मित्रसेन आधुनिक नाट्यक्षेत्रका नाटककार हुन् भने नेपाली भाषामा

पहिलो रेडियो नाटक निर्माता पनि हुन् ।

३.१.२.२ कथा

मास्टर मित्रसेनको 'धर्मछोरा' (सन् १९४४ छ) शीर्षकको कथासङ्ग्रहमा 'धर्मछोरा', 'प्रेममा भगवान्', 'तीर्थयात्रा' र 'तीन कुरा' कथा छन् । उनका यी कथा सन् १९४४ तिर लेखिएका हुन् अनि सबै पाण्डुलिपि अवस्थामा छन् (शर्मा, २०५४:९९) । उनका यी सबै कथा नीतिमूलक र आध्यात्मिक चेतले परिपूर्ण छन् । यिनी माध्यमिककालीन अतिरञ्जनात्मक, औपदेशिक र मनोरञ्जनपूर्ण प्रवृत्ति अपनाउने आधुनिक कालको पूर्वार्धमा देखा पर्ने कथाकार हुन् ।

३.१.२.३ निबन्ध

मास्टर मित्रसेनले सन् १९४४ मा निबन्ध सङ्ग्रह रचेका हुन् । यिनले त्यस निबन्धसङ्ग्रहलाई नेपालमा प्रचार-प्रसार गर्न अनुमति मागेर लेखेको एउटा चिट्ठीको खेस्त्रा पाइएको छ । उनका अप्रकाशित रुपमा रहेका निबन्धहरुभित्र मित्रको डायरी सम्पादित भएर प्रकाशित भएको छ । उनका निबन्धहरु औपदेशिक एवम् नीतिपुरक छन् । उनले विभिन्न शास्त्र, धर्मग्रन्थ आदिबाट मूल मर्म तथा सारतत्व झिकी रोचक तरिकाले मौलिक निबन्ध रचना गरेका छन् । (हेर्नुःशर्मा, २०५४:९७) । उनले 'उन्नतिको साँचो' (सन् १९४४ क), 'गहिरो खोज' (सन् १९४४ ख), 'हितका कुरा' (सन् १९४४ च) , 'भूगोल रिडी' (सन् १९४४ ज), 'मित्रको डायरी' (सन् १९४४

भ), निबन्धात्मक कृति सिर्जन गरेका छन् । ‘गहिरो खोज’ (सन् १९४४ ख) निबन्धबारे उनी आफैले लेखेको भूमिका ले नै त्यो नीतिमूलक थियो भन्ने थाहा लाग्छ ।

४. कस्तो हो तिम्रो

कस्तो हो तिम्रो लरकिने बानी
यो दुनिया धोका जानी नभुल्नू
नभुल्न यो फेसनमा नभुल्नू
कस्तो हो तिम्रो लरकिने बानी
गोरखाली चै भए देखि मैले चिन्ने गएँ
जय गोरख आउनुहोस् आजु मैले भन्ने थिएँ
अलपत्र परें म ल नानी
कस्तो हो तिम्रो लरकिने बानी
कोही कस्तो, कोही कस्तो बहुरूपी भैं भयौं ।
रीति थिति भिन्दै भिन्दै आँफू पन्थे भयौं
बिगाने छ तिम्रो बानी
कस्तो हो तिम्रो लरकिने बानी
(सिक्किम नेपाली साहित्य परिषद्द्वारा निर्मित क्यासेटबाट)

५. कृष्ण गोपी जस्तो होरी

कृष्ण गोपी जस्तो होरी !

खेलौ आई जाऊ न गोरी !

फागुनको महिना यो ऋतु राजा !

फूल फुल्यो बगैंचा भोरी

बोलाउँदा खेरी नबोली बस्ने,

के गर्ने अर्कोकी छोरी । गोरी

कृष्ण गोपी जस्तो होरी !

अबीरको थाली अत्तर हाली,

न हान पिचकारी भौरी ।

अहिलेको लालमा दउँतरी खालमा,

खेलौंला धुम-धामले होरी गोरी

कृष्ण गोपी जस्तो होरी,

खेलौ आई जाऊ न गोरी ।

हेर न हेर कस्तो निष्ठुरी

न खोज म संग जोरी ।

दुई हाथ जोरी बिन्ती छ मेरो

खेलौंला आघुंको होरी गोरी

कृष्ण गोपी जस्तो होरी ।

(किरण, (सन् २००१) पृ. १०२)

६. कृष्ण मुरारी

कृष्ण मुरारी सुदर्शन धारी मुरली बजाउने तिमी कहाँ छौ ।
दुःख परेमा सँधै भक्तको कष्ट मेटाउने तिमी कहाँ छौ ।
मध्यान्न रातिमा मथुरा छोडि वासुदेवको बन्धन तोडी
वर्षको बाढी चरणले माढि यमुना घटाउने तिमी कहाँ छौ ।
बालकै भए पनि एकलै फगत छकि तै परने समस्तै जगत ।
दुध चुस्ने निहुले पुतनाको रगत छिणमा सुखाउने तिमी कहाँ
छौ ।

भक्त सुदामा धाएर आयो एक मुठि चाँवल संगैमा ल्यायो ।
काँचै हजुरले कसरी खायौ प्रेम सिखाउने तिमी कहाँ छौ ।
गोपीको लागि गोबर्धन धारी पाप घटायो कसैलाई मारी
सँधै भक्तको भई रखवारी, लाज बचाउने तिमी कहाँ छौ ।
सत्य असत्य विचार दिन्छौ साचा भक्तलाई तुरन्तै चिन्छौ ।
कोखको मेवा त्यागि विदुरको साथ रुचाउने तिमी कहाँ छौ ।
महाभारतमा शस्त्र त्यागी संसारको अज्ञान मेटनको लागि ।
सारथी भएर रथलाई हाँकी गीता सुनाउने तिमी कहाँ छौ ।
औतार भएर जगतमा आउछौ भगतका लागि जहाँ तहीं धाउछौ

।

मित्रसंग मोहडा केन लुकाउछौ चक्र चलाउनेतिमी कहाँ छौ ।
(शारदा वर्ष २ अङ्क ५, १९९३ पृ. २१)

७. गोर्खाली भयौ खाली

गोर्खाली भयौ खाली, मान फाली तीनपानेले हो कि , हजुर
आठआना छ दिनको कमाइ, छ आनाको रक्सी
मेम सहाबलाई जेम्फर छैन भनी हेर ठस्की
साहुसँग मुन्टो लुकाई , हिँड्छन मस्की मस्की
अदालतका मानिस आउँदा बल्ल नानी भस्की, भसङ्ग
गोर्खाली भयौ खाली, मान फाली तीनपानेले हो कि, हजुर
गांठीमा दाम छैन मिस्टर बुलबुली लरकाउने
घरको मुसो खान नपाई कराई घर थरकाउने
जे परेनी, पर्ला बाबै, औसार फर्काउने
धन्य मेरा बोक्ने साहेब जाति नाम षड्काउने, हजुर
एउटा गोरू फुस्रो फुस्रो अर्को गोरू तारे
रक्सी नखाऊभन्दा हेर नाकमा गाँठो पारे
त्यस्तो जाबा गीत भनि सुन्न पनि छाडे
नजातीलाई छाड्नुभन्दा जाति माया मारे सबैले
गोरखाली भयौ खाली भन् कंगाली तीनपानीले हो कि,हजुर

हातमा घडी टर्च बत्ति बारह बजे दिनमा
घण्टाघण्टा फेरी हिन्छन्, फेशन एक-एक छिनमा
जरो आउँछ बेलुकी यदि पुगेन क्यान्टीनमा
कठैबरा बाबु साहेब चुरलुम्म भो रीनमा भसस्क
गोरखाली भयौं खाली भन् कंगाली तीनपानेले हो कि, हजुर
फेरी कैल्यै पाइँन कि एकै दिनमा धोक्छन्
राल सिगान भएर कठै, थाप्लासाप्ला ठोक्छन्
छातिभरी छादी हेर पतलुनैमा हग्छन्
खाँदाखाँदा फोक्सो कुही टी.बी. भई खोक्छन् ।
तीनपानेलाई छाड्नुभन्दा जिब्रो बरु टोक्छन् ।
गोरखाली भयौं खाली तिनपानेले हो कि, हजुर
आफनु कमाई खानु छ है मनपरि नै खाउँला
कस्को बाको कमाई छ र मनपरिनै लाउँला
त्यस्ता जाबा फरिया चोलो ज्याम्फर सारी लाउँला
हाइहाइ मेरो पहेंलो भोल कहिले खान पाउँला
भन्न देऊ न मित्रसेनलाई गाईखाने मानौंला मैले त ॥
गोरखाली भयौं खाली मान फाली तीनपानेले हो कि, हजुर

(स्रोत: म्युजिक नेपाल)

शङ्ख फुकाइको बैज्ञानिक कारण र फाइदा पढौं

धर्मकर्म एवं पूजा अर्चनामा गरिने कतिपय क्रियाकलापलाई केवल धार्मिक चस्माले मात्र हेर्ने बानी हामीमा धेरथोर नपरेको होइन । अनादिकालदेखि हुँदै आएको, चल्दै आएका मूल्य र मान्यताहरूमा के कस्ता वास्तविकताहरू लेकेका छन् भन्ने कुरामा हामी बेवास्ता गर्छौं । यसले हामीलाई कथित आधुनिकताका नाउँमा संस्कार शुन्य अवस्थामा पुर्‍याउन लागेको प्रति चिन्तित हुनुपर्ने समेत देखिन्छ ।

यहाँ प्रसङ्ग शङ्ख फुकाई सम्बन्धि हो । पूजा-अर्चना, धार्मिक अनुष्ठान एवं मृतात्माको शान्ति इत्यादिका अवसरमा शङ्ख फुक्ने प्रचलन हिन्दु समाजको विशेषता हो । साँझ बिहान दैनिक पूजापाठमा बग्ने शङ्ख ध्वनीले घरको वातावरणलाई अर्को शोभायमान पारिदिन्छ । शङ्ख फुकाईमा के कस्ता बैज्ञानिक कारण छन् भन्ने सन्दर्भमा यहाँ पढौं ।

बैज्ञानिक प्रमाण अनुसार शङ्ख धेरै दृष्टिमा मानव जगतका लागि फाइदाजनक छ । जसमध्ये तीन प्रमुख कारणहरू मात्र बुझे शङ्ख प्रति शतप्रतिशत सकारात्मक धारणा नराख्ने मान्छे नै हुँदैनन् । त्यसमध्ये पहिलो हो पर्यायवरणीय स्वच्छता । हाम्रो वायूमण्डलमा हुने विभिन्न क्रिया अन्तर्क्रियाले सूक्ष्म जीवाणुहरूको सक्रियता बढाइरहेको हुन्छ । जीवाणुहरूको सो सक्रियताले प्राणी र वनस्पति जगतमा नकारात्मक असर पार्ने काम गर्दछन् । तर शङ्खका सुरिला ध्वनीहरूले त्यस्ता जीवाणुहरूलाई भगाउने मात्र होइन नष्टिकरण पनि ठूलो सघाउ

पुन्याउँछ । शङ्खध्वनी ती जीवाणुहरूको क्रियाकलापमा रोक लगाउने अचुक उपाय हो । घरको वातावरण स्वच्छ र रोगप्रतिरोधक बनाउन साँभ्र बिहानको दुषित ध्वनी बराबरको दोस्रो उपाय अरू हुन सक्दैन । तर उहाँ विचारणीय कुरा के छ भने सूर्यप्रकाशको उपस्थिति शङ्खध्वनी प्रशासनको बाधक बन्न जान्छ । सूर्य उदाउनु पूर्व र सूर्यास्त पश्चात्को ध्वनी उत्तम मानिन्छ । शङ्ख ध्वनीबाट भूत, प्रेत, पिचास हट्छ भन्ने हाम्रो मान्यताका पछाडि यही बैज्ञानिक कारण हुनुपर्छ भन्दा अन्यथा नहोला ।

शङ्ख ध्वनीबाट वातावरणीय स्वच्छता पछि कुरा आउँछ शङ्ख फूक्ने स्वयंको कुरा । शङ्ख फुक्दा फोक्सो, मुटु, रक्त नलीदेखि शरीरका अन्य कोष-कोषमा ऊर्जा उत्प्रेरक हुन जान्छ । फोक्सोको सम्बन्ध क्रमशः मुटु, रक्तनली, पाचन क्रिया इत्यादिसंग हुने हुँदा शङ्ख फुकाइमा ती अङ्गलाई फाइदा हुन्छ । शङ्खनाद गर्दा श्वासनली, फोक्सो र मुटु एकैचोटि धैर्यका साथ सक्रिय हुन्छन् । त्यसले व्यक्तिको आन्तरिक शक्ति सञ्चयमा सघाउ पुन्याउनुका साथै कमलपित्त, दम तथा कलेजो सम्बन्धि रोगहरू निर्मूल पार्न सघाउ पुन्याउँछ ।

व्यक्तिको स्वास्थ्य तथा पार्यावरणीय शान्ति यी दुई कुरा त छदैछ । त्यसपछि पनि तेस्रो कुरा महत्वपूर्ण छ । त्यो हो मन र मष्तिष्कको स्वच्छता । असल ध्वनीले मानवलाई शान्ति दिन्छ भने हल्लाले प्रदूषण । शङ्ख ध्वनीमा त्यस्तो शक्ति विद्यमान छ जसले मानव आत्मालाई शान्तिको प्रत्याभूति दिई आफ्नो बुद्धि, विवेकलाई तीव्रता दिन बल पुन्याउँछ । मृतात्माको

शान्तिको लागि बजाइने शङ्ख ध्वनीले वास्तवमा सबैलाई शान्तिको अनुभूति गराइरहेको हुन्छ । मानसिक शान्तिको खोजिमा भौतारिनेका लागि शङ्ख ध्वनी सर्वोत्तम ध्वनी हो । केवल त्यसमा रम्ने बानी बसाल्नुपन्यो ।

उपरोक्त तीन वैज्ञानिक कारण शङ्ख ध्वनीका सार्वधिक प्रभावशाली गुण हुन् । यी भन्दा अरू शङ्ख जल, शङ्ख-भष्म औषधीको रूपमा अनादिकालदेखि प्रयोग हुँदै आएको छ । समुद्रको पानीमा रम्ने जीवबाट प्राप्त हुने शङ्खको धार्मिक महिमा र पवित्रता त धर्मभीरुहरूलाई भनिरहने पर्दैन । बुझ्नु पर्ने कुरा के मात्र हो भने बिज्ञान सम्मत तथ्य र कारणबाट हाम्रा हिन्दू अग्रज ज्ञाताहरूले धेरै कुराहरू प्रयोगमा ल्याएको हुनुपर्दछ र हामीले तिनको विचार र उच्च बौद्धिकताले उच्च कदर गर्न बिसन्नु हुँदैन । संस्कार र संस्कृति नष्ट, भ्रष्ट हुन नदिएर फलाउनु, फूलाउनु पर्छ ।

जगतप्रसाद भट्टराई

युवा मञ्चमा प्रकाशित ।

यस्तो पनि प्रतियोगिता

धादिङ, समाचारपत्र । वितलप समाज र नेपाली लोकबाजा संग्रहालयको आयोजनामा चन्द्रविनायक मन्दिरको प्राङ्गणमा २६ गते असोजमा शङ्ख ध्वनी प्रतियोगिता सम्पन्न भयो । ३ समूहमा वर्गीकरण गरिएको प्रतियोगिताको समूह (क) मा ३० वर्षभन्दा माथिको, समूह (ख) मा १६ वर्षदेखि २९ वर्ष र (ग) मा १५ वर्ष मुनिका कुल २४ जनाप्रतियोगि रहेको सो प्रतियोगितामा ३ सदस्यीय रामप्रसाद कंडेल, राजेन्द्र कंडेल र प्रकास कंडेल रहेको निर्णायक समितिले तिनै समूहमा उत्कृष्ट र सान्त्वना पुरस्कार छुट्टाएको थियो ।

(क) समूहमा उत्कृष्ट रेशमराज सिलवाल, सान्त्वना ठमराज पाण्डे, (ख) समूहमा उत्कृष्ट अशेष पाण्डे, सान्त्वना कुमार खरेल, (ग) मा उत्कृष्ट कृष्णप्रसाद सिलवाल, सान्त्वनामा दिपक कंडेल, प्रदीपराज पाण्डे, कुमार कंडेल रहेका छन् ।

विजेताहरूलाई चन्द्रविनायक मन्दिर व्यवस्थापन समितिका अध्यक्ष प्रेमप्रसाद वराकोटी तथा सो गाउँका वृद्ध प्रयागदत्त कंडेल र चन्द्रकान्त कंडेलको हातबाट पुरस्कार वितरण गरिएको थियो ।

आजको समाचारपत्र

२०५४ कार्तिक ५

बाजाको विस्तृत विवरण

बाजाको नाम: डल्ले शङ्ख

Name of Instrument; Dallae Shankha
(Counch Shell)

बाजाको जातिय भाषामा नाम:

बाजाको रेखाचित्र (अङ्ग वर्णनसहित)

१. नाभी

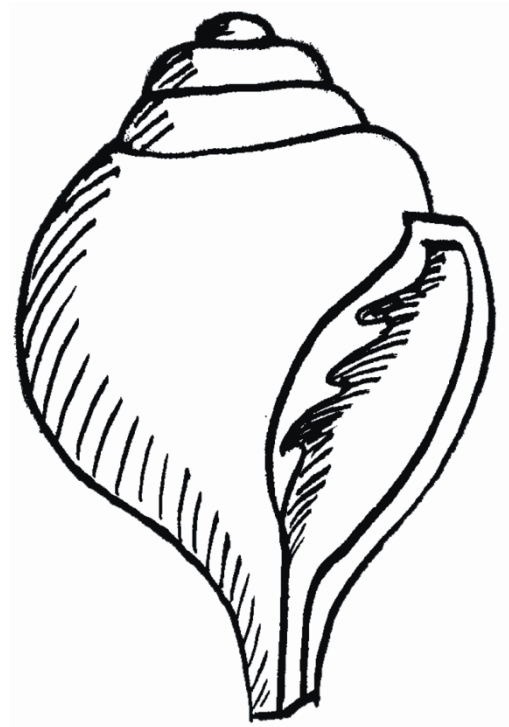
२. चक्र

३. पेट

४. स्वर रन्ध्र

५. अर्घ

६. टुप्पो

Dalle Shankha:

The Dalle Shankha is found particularly in homes of the Brahmin and Chettri castes but is also available to households of other castes. It is played (five times three blasts) before both morning and evening meals. It is also played three or five times at both morning and evening prayers and is a vital part of many acts of worship, the opening and closing of festivals and ceremonies and also death rituals. A pair of Dalle Shankha is played continuously at the head of the funeral procession carrying a dead person to be cremated and is also played around the funeral pyre before the corpse is placed on it. This *shankha* is approximately 15cm long and 13cm at its widest part.

Other types of Shankha

Daahine Shankha:

This *Shankha*, which is approximately 18cm long and 13cm across at its widest part, is considered very precious. As it is usually seen depicted in the right hand of Lord *Vishnu*, and is known as a symbol of Lord *Vishnu* and the Goddess *Lakshmi*. According to belief the Goddess *Lakshmi* is pleased and will bestow wealth if this *Shankha* is made holy with *Shree Mantra*, recited by *Tantriks*, is kept in a special treasure box and worshipped with flowers and sacred red rice grains on a red cloth.

Gauri Shankha:

The Gauri Shankha, a *shankha* with external knobbly protuberances, is played particularly during worship of Gods and Goddesses and is hung outside some temples of Goddesses. When played it is always blown with circular breathing to

produce a continuous sound. Other *shankha* have three to five internal spirals but the Gauri Shankha has only two, which is why it has a hoarse sound. It is found in a wide variety of sizes most commonly about 18cm long.

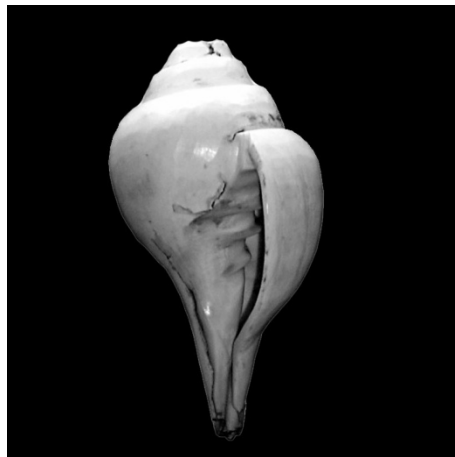
Moti Shankha:

The Moti Shankha is a lustrous pearly seashell 13cm in diameter and 8cm deep and looks very attractive when it catches the light. *Tantriks* of the Brahmin caste play it with circular breathing to give an uninterrupted sound and it can be played in flat, mid and sharp tones. This instrument is especially used for *Shree Parapti* and in eastern mystical religion it is played during sacred worship.

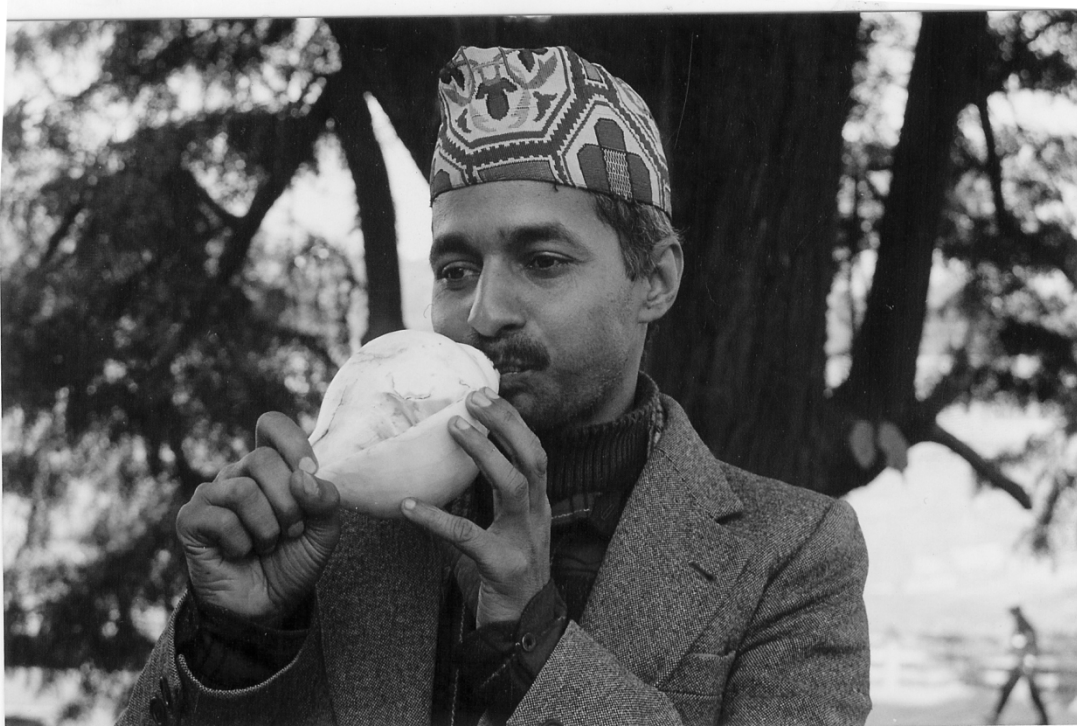
Tung:

The Tung is one type of *shankha* ornamented with silver and gold and approximately 35cm in total length. It is popular with Buddhists and is attractively adorned with Buddhist *Mantra*, mythical animals (e.g. dragons and mythical birds) and a *Bajra*. *Laamaa Gurus* play it with circular breathing to give a continuous sound, while worshiping in the *Gumba* and *Ghyang*. The Hyolmo ethnic group also plays the Tung in their ritual ceremonies.

बाजाको तस्वीर:

बाजा बजाउँदै गरेको तस्वीर:

बाजाको नाप (लम्बाई, चौडाई तथा मोटाई) , तौल:

लम्बाई:	१० इन्च	२५.५ से.मी.
चौडाई:	५ इन्च	
उचाई:	४ इन्च	
गोलाई:	१४.५ इन्च	३७ से.मी.
तौल:	१२ सय ग्राम	

बाजा बनाउने प्रविधि:

समुद्री जीव शङ्खे किराको खोललाई तातो पानीमा सफा गरेर यसभित्र रहेको फोहरहरूलाई पटक पटक सफा गरी यसको नाभीलाई काटेर मुखले फुक्न मिल्ने प्वाल पारिन्छ र टुप्पोमा मेसिनले सम्म पारेर काटिन्छ ।

बाजा बनाउन आवश्यक वस्तुहरू:

शङ्खे किराको खोल, तातो पानी, साबुन, विद्युतीय रेती र पालिस आदि ।

बाजा बजाउने जाति, क्षेत्र/स्थान तथा समय:

जाति: ब्राम्हण,

क्षेत्र: सम्पूर्ण ब्राम्हण वस्तीहरू र मन्दिरहरू

समय: विहान, बेलुकीको सन्ध्या आरती र पूजापाठका साथै शव यात्राको समयमा

बाजा बजाइने वा पाइने प्रमुख स्थान:

नेपालको पुर्व मेचीदेखि पश्चिम महाकालीसम्मका सम्पूर्ण ब्राह्मण बस्ती तथा देवदेवीका मन्दिरहरूमा तथा भारत, श्रीलंका, म्यानमार, भुटान लगायत विश्वका सबै हिन्दु मन्दिरहरूमा यसको प्रयोग गरिन्छ । यसको अलावा उपचार पद्धती र गहनाको रूपमा विश्वभरीनै प्रचलनमा छ । यो समुन्द्री जीवको शरीरको कडा भागबाट बनाउने भएकोले समुन्द्रका किनारका देशहरूमा यसको उत्पादन हुन्छ ।

बाजा बजाइने चाडपर्व, संस्कार वा अन्य अवसर :

बिहान बेलुका आरती तथा अन्य सुभ कार्यमा बजाइन्छ । यसरी बजाउदा विहान बेलुकाको आरतीमा पाँच पटक फिराएर बजाइन्छ भने अन्य सुभ कार्य वा मांगलीक कार्यमा तीन पटक फिराएर बजाइन्छ । हिन्दु धर्माबलम्भीहरूको लास घाटमा लैजादा एकोहोरो टु..... आवाजमा लासकौ अगाडी अगाडी बजाउदै लैजाने चलन वा संस्कार छ ।

बाजा समूह:

फुकेर बजाइने

सम्बद्ध गीतका नोटेसन वा रागहरू:

रेडियो नेपालको स्टेशन आई.डि. आदि

बाहकहरूको परिचय/चिनारी/जीवनी फोटो सहित:

बाजाको ताल वा सुर:

बाजा बजाउने तरिका:

१. घूँ ऽ ऽ ऽ । ऽ ऽ ऽ । ऽ ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ
ॽ ।

१ २ ३ ४ । ५ ६ ७ ८ । ९ १० ११ १२ । १३ १४ १५
१६ ।

२. तूँ ऽ ऽ ऽ । ऽ ऽ ऽ । ऽ ऽ ऽ । ऽ ऽ
ॽ ।

३. धूँ तूँ धूँ तूँ । धूँ तूँ धूँ तूँ । धूँ तूँ धूँ तूँ । धूँ तूँ धूँ

तूँ ।

४. धूँ ऽ ऽ तूँ । धूँ ऽ ऽ तूँ । धूँ ऽ ऽ तूँ । धूँ ऽ ऽ तूँ

५. तूँ ऽ ऽ धूँ । तूँ ऽ ऽ धूँ । तूँ ऽ ऽ धूँ । तूँ ऽ ऽ धूँ

६. तूँ ऽ ऽ ऽ । धूँ ऽ ऽ ऽ । तूँ ऽ ऽ ऽ । धूँ ऽ ऽ ऽ

७. तूँ ऽ ऽ ऽ । धूँ तूँ धूँ तूँ । तूँ ऽ ऽ ऽ । धूँ तूँ धूँ तूँ

८. तूँ ऽ ऽ ऽ । ऽ ऽ ऽ ऽ । धूँ ऽ ऽ ऽ । ऽ ऽ ऽ ऽ

९. धूँ ऽ ऽ ऽ । ऽ ऽ ऽ ऽ । ऽ ऽ ऽ ऽ । ऽ ऽ ऽ ऽ

समात्ने, दाहिने हातले लिने, ,मुख आकासमा फर्काउने,
ढोग्ने

१. भूँ - - - । भूँ - - - । भूँ - - - । भूँ - - - ।

२. टुं ऽ ऽ ऽ । टुं ऽ ऽ ऽ । टुं ऽ ऽ ऽ । टुं ऽ ऽ
ऽ

३. घुँ ऽ तूँ ऽ । घुँ ऽ तूँ ऽ । घुँ ऽ तूँ ऽ । घुँ ऽ तूँ ऽ

।

४. घुँ लगातार बजाउने पूरा श्वास

५. तुँ लगातार बजाउने पूरा श्वास

६. तुँ – घुँ – । लगातार बजाउने पूरा श्वास

७. तुँ घुँ तुँ घुँ । घुँ – – – । तुँ घुँ तुँ घुँ । घुँ – –
– । ३

८. भूँ – – – – – – – – – – – – – – – – – –
– –

९. तुँ – – – – – – – – – – – – – – – – – –
–

१०. घुँ – – – – – – – – – – – – – – – – – –
–

११. धुँ – – – – – – – – – – – – – – – – – –
– –

१२. मान्छे मर्दा बजाएको जस्तो एकोहोरो अन्तमा स्वर
चढाउने

१३. देवदेवीको यात्रामा बजाउने भूँ – – विप्पीउँ बजाउने

१४. ३-९, ३-९, ३-९ घरमा पूजामा बजाएजस्तो

१५. पाञ्चायन पूजामा बजाएजस्तो बजाउने ।

मुर्चुङ्गा

मुर्चुङ्गा-

यो ज्यादै पुरानो नेपाली लोक बाजा मानिन्छ । यो बाजालाई भगवान शिवको प्रिय बाजा मानिन्छ । यो त्रिशुल, ॐ र शिव लिङ्गको रूप एउटै छ । र यसबाट आउने स्वर ॐ जस्तै हुन्छ । यो बाजा किरातेश्वरमहादेवले प्रचलनमा ल्याएको हो भन्ने विश्वास गरिन्छ । ज्यादै मिठो र मधुर स्वर आउनु यसको विशेषता हो । हाल यो बाजा किरातहरूले बजाउने गर्दछन् । यसबाट पनि यो बाजा किरातहरूको अमूल्य सम्पत्ति भएको मान्न सकिन्छ । तल माथिको दुबै दाँतलाई मुर्चुङ्गाको दुबैभाग छुवाई बिचको जिब्रि कोट्याएर बजाउने र आवश्यकता अनुसार मुखभित्र श्वास चलाउँदा अनेकौँ स्वर र ताल निस्कन्छ ।

विभिन्न प्रकारका मुर्चुङ्गाहरू

भाले मुर्चुङ्गा-

यो बाजा फलामबाट बनेको हुन्छ । साधारण मुर्चुङ्गा भन्दा केही ठूलो करिब पाँच अंगुल लामो यो भाले मुर्चुङ्गाबाट ठूलो स्वर आउँछ ।

पित्तले मुर्चुङ्गा-

सुन जस्तो सुनौलो यो बाजा पित्तलले बनेको हुन्छ । बनावट र आकार साधारण मुर्चुङ्गाजस्तै भएपनि यो बजाउँदा मुख नमिठो वा स्वाद बिग्रने भएकोले यसको प्रयोग कमै मात्रामा हुने गर्दछ ।

पोथि मुर्चुङ्गा-

यो बाजा फलामबाट बनेको हुन्छ । यो सानो तथा मसिनो हुन्छ । र बजाउँदा ज्यादै मिठो र तिखो आवाज निस्कन्छ । बजाउन सिपालु मान्छेले मात्र यो मुर्चुङ्गा बजाउन सक्दछ । नत्र दाँतमा जिब्रि ठोक्निएर आवाज निस्कदैन ।

Murchungaa :

This old Nepalese folk musical instrument (7.5cm in length) made of iron, is believed to be the favorite of Lord *Shiva*. It is similar in shape to *Shiva's Trishula*, to *Shivalinga* and to the sacred sound *Om* as written in the *Devanagiri* script. It is also believed that *Kirateshwar Mahadeva* brought the Murchungaa . When played it is held in the teeth and the central tongue is plucked whilst drawing air in and blowing air out through the instrument and also altering the size and shape of the mouth cavity. Both rhythms and melodies are played. Its sound is very soft and tuneful and in the present day members of the Kirat ethnic group play it to accompany folk tunes and at various festivals.

Bhaale Murchungaa :

This Murchungaa is forged of iron. At 12cm in length it is larger than the common Murchungaa and has a louder sound. The instrument is held between the teeth with the left hand and the tongue is plucked with the right hand. When played in a group, it is played in a continuous rhythm, which requires a lot of skill. Young men of the eastern hilly regions play the Bhaale Murchungaa to accompany folk songs at festivals and cultural ceremonies

Jor Murchungaa :

A special talent is required to play, and also a special skill is required to make, this double-tongued murchungaa found in Okhaldhunga and Khotang Districts. It belongs to the Kirat ethnic group, is made of made of iron and is only 8cm in length.

The Jor Murchungaa is held between the teeth and played by plucking the central tongues whilst at the same time drawing air in and blowing through the instrument and also altering the size and shape of the mouth cavity. Sometimes one tongue and at other times both tongues are plucked according to the requirements of a particular folk tune. Each tongue has a different pitch. Sadly there are now very few musicians left with the skill to play this difficult instrument.

Pittale Murchungaa :

The Pittale Murchungaa is less often played than the Murchungaa because it has an unpleasant taste due to being made of brass with an iron central tongue. It is 9cm long and apart from its golden color looks and sounds like the Murchungaa and the same playing technique is used. The Pittale Murchungaa was not played frequently but traditionally was exchanged as a token of

love especially in the hills of the Western Region. Gold is too costly a metal so brass is used as a substitute and is engraved with intricate designs. It is kept in a bamboo case to protect the tongue and this case is decorated with a very fine lined pattern. Red pigment is then rubbed into the pattern in Western Regions and black and red pigments are used in Eastern Regions. The stems of epiphytic orchids also adorn the bamboo case.

Pothi Murchungaa :

This unusually short (4cm) and narrow murchungaa is made of iron and has quite a high and melodious pitch but only expert musicians can play it well. Due to the instruments small size, the central tongue can easily touch the musician's teeth when it is plucked and thereby distort the sound. This murchungaa can only be made by very skillful ironsmiths who know how to temper

the iron of the central tongue correctly. This skill is now almost lost as only a small number of older people still know how to do it. It is also necessary to polish the tongue with a special mineral paste, which affects the sound of the Pothi Murchungaa. Knowledge of the composition of this paste now also only survives in the memory of a few men.

मुर्चुङ्गा बजाउँदै गरेको तस्विर

विभिन्न प्रकारका मुर्चुङ्गाका फोटोहरू

Kathmandu Post

2058 falgun

Training on folk musical instrument

Post Report

KATHMANDU, March 19: With a view to preserving traditional folk musical instrument Murchunga, three different organisations had organised a ten-day-Murchunga training programme which was concluded amidst a function here today.

The ten-day-Murchunga training was organised in collaboration with Nepali Folk Instrument Museum (NFIM), Nepal Heritage Association and Mana Maiju Cultural Society in which altogether 25 participants took part.

Addressing the function, Murchunga instructor, Ram Prasad Kadel, said that folk instruments are not getting priority because the emerging new artistes do not have knowledge about these traditional folk instruments. "Throughout

the country about 265 folk instruments have been identified among which 150 instruments have been collected by NFIM," said Kadel, Chairman of NFIM.

"Hope the new generation will give continuity to these folk instruments as they have been introduced among them," said Suresh Chandra Pradhan.

"This is a very delightful situation because private organisations are seen conscious toward preserving the folk instruments, which are on the verge of extinction", said musician Bulu Mukarung.

"The training course, which should have been started 20-25 years ago, has been introduced among the new generation today, better late than never," said Ram Sharan Darnal, folk music instrument researcher.

बाजा बनाउन रुख काट्ने नियम

१. बाजा बनाउनका लागी रुख काट्दा १ घण्टा पहिले वन देवताको पूजा गर्नु पर्छ संकल्प गरेर यो दिन यो रुख यो साईतमा यो बाजा बनाउनको लागी रुख दिनुहोस् भनि पूजा

गर्ने ।

२. रुख काट्नु अघिल्लो दिन घाम नअस्ताउदै वृक्ष देवताको पूजा गरी म यो रुखको यो हाँगो वा भागको बाजा बनाउन तपाईंसँग माग्छु र भोली यो साईत छ भनेर पूजा गर्नु पर्दछ ।

३. बाजालाई रुख काट्ने मान्छेको नामको पहिलो अक्षर होरा शास्त्र बमोजिम

[illegible]

Iron

Iron ore occurrences/ prospects/ deposits are reported from 85 localities. It was mined and smelted extensively in different parts of Nepal since 200 years before present but no one is in operation at present. In those days people were fully dependent on indigenous production and Nepal was also exporting iron and copper to Tibet.

It was used in the domestic and agricultural utilities as well as arms and tool making. Phulchoki (Lalitpur), Thoshe (Ramechhap), Labdi Khola (Tanahun) and Jirbang (Chitwan) are the main known iron ore deposits. Iron prospects/ old workings are also known from different parts of Baitadi, Bajhang, Jajarkot, Rolpa, Surkhet, Myagdi, Baglung, Parbat, Chitwan, Ramechhap, Taplejung etc. Phulchoki iron deposit still remained untransformed into commercialization. Thoshe iron deposit was mined during Rana's time for almost 100 years and it was totally closed after the democracy

when finished iron became available in the market. Recently a private company started exploration works after getting the Prospection License.

FOLK MUSIC INSTRUMENTS IN THE CZECH REPUBLIC

Traditional culture and folk lore are unseparable parts of the cultural heritage of nations and, in a continuously changing form, they are an actual part of their present culture.

The beginnings of museum collections of European music instruments date back roughly to the mid-19th century. At that time, the folk music instruments found themselves at the margin of the interests of collectors. Ever since the beginning to the

19th century, at which time ethnological museums were established in Europe, the musical and other instruments of non-European cultures enjoyed great attention and estimation.

The establishment of the National Institute of Folk Culture at Strážnice is closely connected with the International Folk Lore Festival that originated in 1946. The expert activities of the Institute included the development of museum exhibitions.

The exposition at Strážnice, under the name of the "Musical Instruments of Folk Music in the Czech Republic", provides not only a review of the development of folk music instruments but also of the importance of musical tradition in human life from birth to death.

Unique in central Europe, the exhibition occupying almost 500 meters square presents over 400 musical instruments,

supplemented by sound records of the various specimens.

The exhibition of photographs showing instruments shown in the above exhibition and shown see here in Kathmandu attempts at least partly to make you acquainted with the folk music traditions in the Czech Republic and to contribute to an unbiased understanding of the cultural differences but also to point out numerous shared facets as well as an international co-operation between Nepal and the Czech Republic.

From the part of the Czech Republic the exhibition was prepared by

the Czech-Nepal Society and the National Institute of Folk Culture at Strážnice,

supported by the Ministry of Foreign Affairs of the Czech Republic, and under the auspices of Mr Stanislav Jránek, Commissioner of the South Moravian Region, and Mrs denka Karki, Honorary Consul in Nepal

